

Valtakunnallisen vanhuusoikeuden asiantuntijoiden verkoston (VAASI) lausunto luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi vanhusasiavaltuutetusta

Lausuntopyynnön diaarinumero: VN/549/2020

Johdanto

Oikeusministeriö on pyytänyt lausuntoa luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi vanhusasiavaltuutetusta. Vanhuusoikeuden asiantuntijoiden verkosto (VAASI) kiittää mahdollisuudesta lausua asiassa.

Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelman tavoitteena on ikäystävällisyyden edistäminen. Tavoitteeseen vastataan muun muassa perustamalla vanhusasiavaltuutetun tehtävä ja toimisto.

Vanhuusoikeuden asiantuntijoiden verkosto (VAASI) pitää iäkkäiden henkilöiden etujen ja oikeuksien edistämistä erittäin tarpeellisena, mutta pyytää esitysluonnokseen tarkennuksia eri toimijoiden päällekkäisten tehtävien välttämiseksi ja toimijakentän edelleen pirstaloitumisen estämiseksi.

Lausunto

1. Voidaanko esityksellä näkemyksenne mukaan parantaa ikääntyneiden asemaa ja edistää ikääntyneiden oikeuksia?

VAASI pitää erittäin kannatettavana esitysluonnoksen tavoitetta parantaa ikääntyneiden asemaa ja edistää ikääntyneiden oikeuksia. Ikääntyneet ovat Suomessa kasvava väestöryhmä, jonka kohtaamat haasteet ulottuvat laajasti yhteiskunnan eri aloille. EOA:n toimintakertomuksessa vuonna 2018 on tuotu esiin vanhusten muita heikompi asema erityisesti ihmisoikeuksien näkökulmasta. Ikääntyneitä tarkastellaan usein yhtenäisenä ryhmänä, jolloin heidät usein nähdään riippuvaisina, haavoittuvina, sairaina, vammaisina ja tukea tarvitsevinä. Oikeus turvallisuuteen ja tukeen edistää ikääntyneiden oikeuksien toteutumista ja parantaa ikääntyneiden asemaa. Näiden vastapainona tulisi huomioida itsemääräämisoikeus, yksityisyys, autonomia sekä osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet.

VAASI kiinnittää kuitenkin huomiota toimijakentän jo nykyiseen pirstaleisuuteen. Erityisesti kysymyksiä herää vanhusasiavaltuutetulle suunnitellun toimivallan suhteesta Ihmisoikeuskeskuksen ja yhdenvertaisuusvaltuutetun tehtäviin. Ihmisoikeuskeskuksen tehtäviin sisältyvät jo lähes kaikki vanhusasiavaltuutetulle suunnitellut tehtävät ja Ihmisoikeuskeskuksen toiminnassa ikääntyvien oikeuksien vahvistaminen on ollut viime vuosina merkittävässä asemassa. Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimintaan puolestaan kuuluu esimerkiksi ikäsyrijintään liittyvät kysymykset. Miten vanhusasiavaltuutettu sijoitetaan toimijakenttään siten, ettei kokonaisuus heikkene ja pirstaloidu entisestään?

2. Onko teillä huomioita koskien valtuutetulle säädettäviä tehtäviä?

VAASI kiinnittää huomioita siihen, että esitysluonnoksessa valtuutetulle osoitetut tehtävät ovat lähes täysin samanlaiset kuin Ihmisoikeuskeskukselle lailla määrätyt tehtävät. Esitysluonnoksesta jää

puuttumaan analyysi siitä, miten vanhusasiavaltuutetun toiminta on tarkoitus sovittaa yhteen Ihmisoikeuskeskuksen ikääntyneiden henkilöiden oikeuksia koskevan toiminnan ja rakenteiden kanssa.

Edellä mainitun lisäksi VAASI ehdottaa selvitettäväksi, olisiko tarpeen lisätä vanhusasiavaltuutetun tehtäväluetteloon mahdollisuus antaa yleisiä neuvoja ja ohjeita. Tämä kattaisi ennen kaikkea mahdollisuuden antaa yleisiä suositusluonteisia ohjeistuksia esimerkiksi ajankohtaisista ikääntyneiden henkilöiden oikeuksien kannalta merkittävistä asioista. Kyseessä ei kuitenkaan olisi neuvonta yksittäisissä tapauksissa. Neuvonta- ja ohjeistustehtävä ilmenee tulkinnanvaraisesti pykälän yksityiskohtaisista perusteluista, mutta tästä voisi selvyuden ja lakisidonnaisuusperiaatteen vuoksi ottaa maininnan vastaavasti kuin lapsiasianvaltuutetusta annetun lain 2 § 2 momentissa: "...aloittein, *neuvoin* ja *ohjein* kehittää yhteiskunnallista päätöksentekoa lasta koskevissa asioissa ja edistää lapsen edun toteutumista yhteiskunnassa".

Lisäksi VAASI kiinnittää huomiota vanhusasiavaltuutetun ennakkolliseen vaikuttamistehtävään. Reaktiivinen valvonta ja vaikuttaminen eivät riitä ikääntyneiden oikeuksien vahvistamisen tavoitteen saavuttamiseksi. Ennakollinen vaikuttaminen on tarpeellinen vanhusten oikeuksien turvaamiseksi myös tulevaisuudessa.

3. Muut huomiot esitysluonnoksesta

Kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden osalta Euroopan sosiaalisen peruskirjan kohdalla olisi esitysluonnoksessa hyvä mainita ESP 23 artikla, joka on ensimmäinen voimassa oleva nimenomaisesti ja varsin yksityiskohtaisestikin ikääntyneen henkilön ihmisoikeuksia suojaava ihmisoikeusartikla. Samoin artiklan tulkintaa koskevat Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitean ratkaisut Association of Care Giving Relatives and Friends v. Finland Complaint No. 70/2011 ja 71/2011 voitaisiin mainita ottaen huomioon, että myös EIS osalta mainitaan EIT:n ratkaisuja. Komitea on arvioinut ratkaisujen 70 ja 71/2011 osalta, ettei Suomen tilanne ole kehityksestä huolimatta vielä sopusuunnassa sopimuksen kanssa. Ratkaisut koskevat erityisesti ikääntyneiden henkilöiden yhdenmukaista oikeutta riittäviin sosiaalihuollon palveluihin ja sen tehokasta toteuttamista Suomen hajautetussa palvelujärjestelmässä.

Lisäksi VAASI kiinnittää huomiota siihen, että esitysluonnoksessa painotetaan yhteydenpitoa ikääntyneiden henkilöiden kanssa. Luonnoksessa ei kuitenkaan tuoda esille, mitä tämä konkreettisesti tarkoittaa. Tämä yhteydenpidon merkitys ilmenee pykälän yksityiskohtaisista perusteluista, mutta yhteydenpidon korostaminen omana tehtävänä – ei vain edellytyksenä tehtävien hoitamiseksi – olisi perusteltua. Myös esimerkiksi kunnallisten tai maakunnallisten vanhusneuvostojen äänen kuuluminen olisi tärkeää, mutta se ei nyt luonnoksesta ilmene.

Vanhusasiavaltuutetun tehtävää perustaessa olisi myös syytä huomioida seuraavat ajankohtaiset näkökulmat:

- Ikääntyneiden laitos- ja palveluasumisesta ollaan siirtymässä kotiin tarjottaviin palveluihin. Kaatumis- ja putoamistapaturma on iäkkäiden henkilöiden tyypillisin tapaturmatyyppi, ja kodissa tapaturmariskit ovat tyypillisesti korkeampia. Myös palo- ja liekkivammat ovat tyypillisesti ikääntyneiden vammoja (STM 2020:33, s. 171; 202–204). Siten olisi tarpeen esimerkiksi lakiesityksen perusteluihin lisätä, että painopisteen siirtyessä ikääntyneiden kotona asumiseen, seuraa siitä turvallisuushaasteita.
- Ikääntyneiden oikeuksien kokonaisvaltaisen edistämisen näkökulmasta esitysluonnoksessa tulisi huomioida oikeudellisen ennakkoinnin merkitys. Oikeudellisen ennakkoinnin edistäminen, tukimateriaalin luominen sekä eri toimijoiden osaamisen vahvistaminen ennakkoinnin keinoista ovat keskeisiä keinoja ikääntyneiden autonomian vahvistamisessa.

Tämä lausunto on työstetty vanhuusoikeuden asiantuntijoiden verkostossa (VAASI), jota koordinoi Hyvinvointioikeuden instituutti Itä-Suomen yliopistosta. Verkosto perustettiin 2019 ja siihen kuuluu vanhuusoikeuden tutkijoita, asiantuntijoita ja muita toimijoita eri tahoilta. Verkosto vaikuttaa muun ohella ikääntyneiden oikeuksien ja oikeusturvan edistämiseen, lainsäädännön toimeenpanoon, soveltamiseen ja kehittämiseen, vanhuusoikeuden tutkimuksen kehittämiseen sekä lainsäädännön tunnettavuuden vahvistamiseen. Verkosto viestii vanhuusoikeudellisista teemoista sekä vahvistaa alan toimijoiden välistä yhteisyyttä.

Verkoston jäsenistä on lausuntoa ollut laatimassa:

Sanna Ahola, Ihmisoikeuskeskus

Kaijus Ervasti, Helsingin yliopisto

Laura Kalliomaa-Puha, Tampereen yliopisto

Anja Karvonen-Kälkjä, Frida Family Oy

Tiina Kuopanportti, Taitekohta Tiina Kuopanportti Oy

Yrjö Mattila, Suomen sosiaali oikeudellinen seura ry

Marlon Moilanen, Helsingin yliopisto

Anna Mäki-Petäjä-Leinonen, Hyvinvointioikeuden instituutti, Itä-Suomen yliopisto

Henna Nikumaa, Hyvinvointioikeuden instituutti, Itä-Suomen yliopisto

Kari Telaranta, Tampereen yliopisto

Päivi Vainio, Aluehallintovirasto

Susan Villa, Ihmisoikeuskeskus